

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

*УКРАЇНСЬКИЙ КОНСЕРВАТИЗМ І ГЕТЬМАНСЬКИЙ
РУХ: ІСТОРІЯ, ІДЕОЛОГІЯ, ПОЛІТИКА.*

*ВІСНИК КИЇВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
ЛІНГВІСТИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ. —*

Серія “Історія. Економіка. Філософія”

К. — 2000. — Вип. IV. — 463 с.

У сучасному політичному спектрі України відсутній зрілий ідеологічно й організаційно оформлений консервативний сегмент. Витіснений історичними обставинами за межі батьківщини, консервативно-монархічний рух поступово втрачав живий зв'язок з українським суспільством і реальний вплив на нього протягом майже восьми десятиріч. Як самодостатня політична субстанція прихильники української монархічної ідеї утвердилися за кордоном і підживлювали її весь цей час конкретними справами й теоретичними напрацюваннями.

На порозі третього тисячоліття політична стратифікація в Україні відбуває доволі показовий факт: національна політична еліта позбавлена прошарку послідовних adeptів консерватизму. Однак сучасна інтелектуальна еліта все частіше звертається до консервативних цінностей і традицій, відшукуючи в ментальності українців монархічний архетип, очищуючи його від ідеологічних нашарувань. Останнім часом з'явилося кілька серйозних публікацій на дану тему: статей, збірників документів, монографій. Серед тих, хто плідно працює на цій ниві, — доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Київського національного лінгвістичного університету Ю. І. Терещенко. 1996 р. разом з кандидатом історичних наук, старшим науковим співробітником Інституту історії України НАН України Т. С. Осташко він видав книгу “В'ячеслав Липинський. З епістолярної спадщини”, яка відразу стала раритетом. У 1999 р. побачила світ нова праця цих авторів — “Український патріот з династії Габсбургів”, з якої вітчизняний читач вперше зміг дізнатися про життя й діяльність Вільгельма Габсбурга — австрійського ерцгерцога й палкого українського патріота водночас. І от тепер завдяки зусиллям авторитетного вченого з'явилося нове цікаве видання, до якого увійшли статті відомих науковців і громадських діячів, що займаються даною проблематикою.

Збірку відкривають “Причинки до історії галицького консерватизму” Ю. Терещенка. Простежуючи генезу консервативного руху в краї, автор підкреслює, що його особливістю стало міцне підґрунтя в особі греко-католицького духовенства — впливової привілейованої верстви, яка посідала особливе місце в регіоні і завдяки цьому стала перешкодою на шляху денационалізації українства. Світосприйняття греко-католицького кліру і його громадська позиція формувалися під впливом ідеології та суспільного кредо дрібних дворян (шляхти). Це не випадково, оскільки священицький стан значною мірою складався з шляхти, що поступово перетворило його на спадкову аристократичну верству. Дослідник не обмежується констатацією цього становища, а персоніфікує його, подаючи відомості

про генеалогію священницьких родів, яка в багатьох випадках сягає середньовіччя.

У зв'язку з виходом на авансцену народовства в громадсько-політичному житті Галичини складається певною мірою парадоксальна ситуація. У статті відзначається, що нова провідна верства зробила крок в бік поміркованішої ліберально-демократичної ідеології. “Ця еволюція, — пише автор, — сприяла злиттю консервативних і радикально-демократичних світоглядних позицій у досить прагматичну концепцію суспільно-політичної діяльності, яка мала своїм наслідком суттєве зміцнення позицій українства в Австро-Угорщині” (с. 23). Разом з тим справжніми охоронцями традицій галицької духовності й культури залишалися політично орієнтовані на Москву старорусини.

Ю. Терещенко демонструє виразні польські та російські впливи на конституювання консервативної течії в українському русі, розкриває обставини перетворення українського питання у фактор міжнародної політики. Конфесійний компонент консервативного руху висвітлюється також через призму організаційного оформлення консерватизму в “Католицький русько-народний союз”, реорганізований 1911 р. у християнсько-суспільну партію, яка прагнула ставити бар'єри проти наступу москвофілів.

Вчений окреслює дві основні віхи у становленні і розвитку консервативного руху на галицьких теренах: “нову еру” (кінець XIX ст.), що відбивала прагнення до українсько-польського порозуміння, та “політику реалізму”, започатковану “нормалізаційною угодою” УНДО з польськими урядовцями (1935 р.). З'ясовується роль А. Шептицького у формуванні національної свідомості краян, відстоюванні національних інтересів українців перед австрійськими державними колами, протидії латинізації греко-католицької церкви; висвітлюється роль та місце В. Липинського в організаційному та ідеологічному оформленні консерватизму.

Матеріал пронизують сюжети про ставлення до українського питання правлячих кіл імперії Габсбургів, польського політикуму.

Протягну ретроспективу консервативної ідеї і практики здійснено у статті В. Потульніцького “Український консерватизм як ідеологічна і соціально-політична передумова становлення 2-го українського гетьманату: основні напрями і концепції (1789—1914)”. Окреслюючи місце України в геополітичній схемі координат, автор подає галерею історичних портретів носіїв консервативної ідеї, подвижників української справи, державних діячів — В. Капніста, О. Безбородька, М. Миклашевського, П. Завадовського, Д. Трошинського, М. Репніна-Волконського, М. Чайковського, Ф. Духінського, Г. Галагана, В. Тарновського, А. Куліша, аналізує діяльність “Громади” і програмних положень її лідерів — В. Антоновича й М. Драгоманова, а також противників національного руху, наприклад В. Кочубея. Матеріал публікації переконує в тому, що протягом кінця XVIII — початку XX ст. існувала досить впливова частка громадсько-політичної еліти, яка генерувала й обстоювала українську національну ідею і реалізовувала її у вигляді програм, інтерпеляцій до вищих державних чиновників Російської імперії, Туреччини, Франції, Пруссії, що час від часу досягали практичних результатів.

Традиції українського консерватизму і державництва висвітлюються також через призму діяльності земств, у яких працювали знані громадські діячі: О. Скоропадська-Милорадович, О. Русов, І. Шраг, О. Ханенко, П. Дорошенко (Чернігівська губернія), П. Скоропадський (батько майбу-

тнього гетьмана), М. Драгоманов, М. Лисенко, М. Старицький, А. Чижевський, Б. Мартос, брати Шемети (Полтавська губ.) та інші.

Окремий фрагмент присвячений державницьким поглядам та діяльності В. Липинського.

В. Потульніцький звертає увагу на особливість формування української традиційної еліти наприкінці XVIII—XIX ст., яка полягала в співіснуванні двох її основних потоків: козацько-старшинської верхівки колишнього Гетьманату, “нащадки якої брали участь в загальнодемократичній боротьбі за демократичне перетворення Російської імперії”, та значною мірою полонізованого українського шляхетства Правобережжя, “яке включилося в загальнопольський національно-визвольний рух, але, продовжуючи ідеї Великого князівства Руського і Гетьманату, надавало цьому рухові і українського ферменту” (с. 106).

Підсумовуючи викладене, дослідник доходить висновку, що попри лояльність лівобережної шляхти до Російської імперії та помітні польські вектори в орієнтації правобережної, і перша і друга усвідомлювали, що українське питання має міжнародний статус. Спираючись на давні національні традиції й інтереси, українська шляхетська еліта намагалася втілити ідею української державності в консервативному ключі. “Стратегія і тактика, якої дотримувалася ця традиційно консервативна українська еліта, — вважає вчений, — орієнтувалась відповідно на пропаганду української консервативної ідеї у себе на батьківщині, серед чужинців і використання сприятливої міжнародної і внутрішньої ситуації” (с. 106). Автор висловлює переконання, що Гетьманат 1918 р. став наслідком не “перевороту”, а реставрації, не “німецької інтриги, а логічного розвитку всієї модерної історії української традиційної еліти”, а також “збереженості саме власної української національної орієнтації, а не наповнення російським змістом”.

Стаття О. Бея (УВД, Мюнхен) “Україна приречена стати федеративною державою” може бути зразком перспективного моделювання геополітичних і макроекономічних процесів. Можна сперечатися про те, що термін “техноструктура” адекватно відбиває сутнісний зміст визначального фактора майбутніх доленосних зрушень — глобалізації, однак важко не погодитися з тим, що інспірований економічними інтересами пошук нових технологій конструювання міждержавних взаємин прямуватиме в бік внутрішньої і зовнішньої конвергенції.

Зупинившись на загальних теоретичних і концептуальних засадах федералізму, автономії і самоврядування, автор обґрунтовує підстави переходу України до федеративного устрою. Серед аргументів дослідника — твердження про федералізацію як явище історичного інтерналітету, іншими словами, іманентні попереднім державним утворенням структурні елементи, що склалися століттями, мають стати базисом федералізму. Маючи на увазі Київську Русь, слід погодитися з думками О. Бея, що “у боротьбі за княжий трон перемігав той кандидат, який мав більшу військову силу” (с. 122). Натомість інший фактор приходу до влади — довір’я народного віча — не варто перебільшувати: ця форма демократичного волевиявлення залишалася дійовою, в основному, у ранньофеодальній державі, а пізніше — там, де існували феодальні республіки (Новгородська земля).

Викладаючи уявлення теоретиків “функціоналізму” на викликану глобалізацією трансформацію в різних групах держав (розвинених, слабозрозвинених та інших), автор випускає з поля зору такий динамічний і сповнений антагонізмів елемент, як етноконфесійні стосунки, що на постра-

дянському просторі, а в Україні зокрема, виступає одним з визначальних векторів поступу. Ігнорувати його — значить закладати (свідомо чи не-свідомо) похибку в обраний алгоритм моделювання.

Контроверсійність стрижневої тези, висунутої О. Беєм, примушує хоча б стисло висловити такі міркування. Ставлячи будь-яку мету, необхідно, по-перше, бути переконаним у доцільності її досягнення; по-друге, — мати в наявності певні об'єктивні й суб'єктивні фактори; по-третє, — за відсутності “критичної маси” останніх слід досить обережно і точно прогнозувати їх визрівання і сприятливе поєднання. Без належного прорахування всіх складових та можливих наслідків апеляція до історичних аналогій під час федералістичного експерименту може обернутися не лише “парадом суверенітетів”, але й таким сплеском сепаратизму, який поставить під загрозу національну безпеку й цілісність України як держави.

Історіософськими підходами позначена стаття К. Баранцевої “Феномен еліти у вимірі політичної ідеології: український консерватизм”. Дослідниця розглядає особливості інтерпретації феномена еліти у консервативній теорії, характеризує концепцію національної еліти В. Липинського, оцінює консервативну теорію еліти з позиції сучасного філософського та політичного дискурсу. На підставі поданого матеріалу авторка формулює висновок, що “однією з найважливіших соціальних інновацій у нашому суспільстві має бути заміна тотально-егалітаристської традиції, що побутує в повсякденній свідомості, та квазіелітності існуючих соціальних структур реальним формуванням національної еліти та забезпечення умов для переструктурування соціальних інститутів з метою забезпечення національній еліті можливостей реального впливу на життєдіяльність суспільства” (с. 155).

У статті К. Галушка “Консерватизм чи фашизм? До проблеми інтерпретації політичних ідей В. Липинського” зроблено спробу простежити відмінності між фашистською і нацистською доктринами та консервативною теорією ідеолога українського монархізму. Важливо, що автор нагадав про релігійність В. Липинського, який вважав, що “християнську етику не можна замінити якимись раціонально-соціалістичними чи радикально-націоналістичними конструкціями” (с. 169—170), в той час коли тоталітарні ідеологічні схеми або ігнорували релігійний фактор, або вважали його другорядним.

Розділ “Соціально-політичні передумови постання Гетьманату Л. Скоропадського” об'єднав публікації І. Срібняка “Культурно-просвітницька та організаційна діяльність полонених офіцерів-українців російської армії в таборах Німеччини та Австро-Угорщини у 1917—1918 рр.”, О. Любовець “Організаційне оформлення Української демократичної хліборобської партії та її програмові засади”, Т. Геращенко “Українська народна громада”.

Низка статей присвячена періоду життєдіяльності Української Держави. На ґрунтовній джерельній базі подана маловідома донедавна історія спецслужб Гетьманату. Визнаний фахівець даної проблематики В. Сідак відтворив процес формування й оперативного функціонування розвідки і контррозвідки в ході державотворення. Б. Андрусишин дав характеристику робітничої політики П. Скоропадського на тлі українського консерватизму. В. Лободаєв розглядає спробу відродження козацького стану у 1918 р. В центрі дослідження П. Гай-Нижника — міжнародні фінансові угоди Гетьманської Держави.

Складні перипетії українського козацького руху в еміграції міжвоєнної доби відбиті у статті Т. Осташко. Здається, вперше у вітчизняній науковій літературі так об'ємно розкривається діяльність та особисті якості колишнього ад'ютанта П. Скоропадського, Генерального писаря Вільного козацтва, члена управи УНКТ* І. Полтавця-Остряниці. Критично осмислюючи честолюбні наміри і практичні кроки цієї суперечливої постаті в середовищі української еміграції, дослідниця констатує, що самозвана персоніфікація І. Полтавця-Остряниці з гетьманським статусом і повноваженнями, а також відверто профашистська орієнтація УНАКОР** завдала вельми відчутної моральної (треба додати — і політичної!) шкоди монархічному рухові.

“Коротка історія Української Гетьманської Організації Америки” написана головою Головної Управи УГОА Л. Беєм. В кінці публікації вміщено Статут УГО в США, прийнятий 22 травня 1954 р., і низку фотографій, на яких відбито окремі епізоди діяльності організації з 1929 до 1984 р.

Огляд гетьманської періодичної преси, що виходила у європейських країнах протягом 20—70-х рр., зробила Н. Сидоренко.

Грунтовний історико-топографічний та архітектурно-типологічний нарис про Василіанські монастирі Волині належить перу Л. Крощенка. На підставі опрацьованих джерел дослідник створив таблицю і мапу, в яких наводяться дані про кількість монастирів, патронат, час існування, адміністративне підпорядкування й місцезнаходження, а також ілюстративні матеріали і схеми монастирських комплексів волинського регіону.

До окремого розділу увійшли статті С. Гнатюка “Військове будівництво в Українській Державі. Деякі аспекти української зарубіжної історіографії”, І. Монолатія — “Державницька школа української історіографії в Українському Вільному Університеті в Мюнхені (1946—1991)”, М. В. Стопчака — “Причини та наслідки повстання проти гетьмана П. Скоропадського в оцінці української історіографії державницького напрямку”.

Під рубрикою “З епістолярної спадщини” опубліковано розвідку Т. Сидорчук “До характеристики світогляду гетьмана П. Скоропадського у міжвоєнну добу”, в якій коментуються 4 листи до колишнього гетьмана Української Держави др-а О. Назарука, а також підготовлена до друку В. Потульніцьким стаття О. Назарука “Монархія, яке її значення для українців?” і раніше невідомий лист В. Липинського до О. Шаповала (підготовлений до публікації Т. Осташко та Ю. Терещенком).

Дещо осібно стоїть стаття Є. Сергеева “Внешняя угроза с Запада в оценках военно-политической элиты Российской империи накануне Первой мировой войны”, яка розкриває структуру російської військово-політичної верхівки, сприйняття нею зовнішньої небезпеки взагалі і “загрози з Заходу” зокрема.

Укладачі збірника намагалися якомога повніше віддзеркалити генезу консерватизму в Україні, показати її соціальну базу, засоби і форми практичної реалізації. Для повної стереоскопічності картини не вистачає хіба що матеріалів про культуру, науку та освіту в період правління Г. Скоропадського (хоча ці аспекти якраз найбільш висвітлені в літературі).

* УНКТ — Українське національне козацьке товариство, засноване в Мюнхені у 1923 р.

** УНАКОР — Український національний козацький рух, заснований І. Полтавцем-Остряницею у 1935 р.

До дрібних зауважень слід віднести подання полонізмів — “ут-раквізація” (с. 32), “сецесійний рух” (с. 37), а також германізмів — “соціале марктвіртшафт” (с. 129), “Методенштрайт” (с. 127), “рунди” (с. 155) без пояснення чи перекладу.

В цілому оригінальне видання справляє позитивне враження високим теоретичним рівнем авторів, різноманітністю репрезентованих матеріалів. Вихід збірки є кроком вперед у вивченні політологічних, військових, соціально-економічних та інших аспектів теорії і практики українського консерватизму і Гетьманської Держави 1918 р.

О. Є. ЛИСЕНКО (Київ),
О.П. РЕЄНТ (Київ)

